

GEERT GROTE PEN 2012

nederlandstalige masterscripties van 5 jonge filosofen

HET VERNUFT VAN DE ARTS

Lorenz Boeckhorst, RADBOUD UNIVERSITEIT NIJMEGEN

Winnaar Geert Grote Pen 2012

THE POEMS ARE FINDING WORDS FOR US

Kris Goffin, Universiteit van Antwerpen

REPRESENTATIE EN BETEKENIS

Elise Kuylen, Universiteit van Antwerpen

HET DENKEN GEDACHT

Jasper Meijerink, Erasmus Universiteit Rotterdam

DE PRIORITEIT VAN GELIJKE BASISVRIJHEDEN EN

ANDERE ARGUMENTEN VOOR TOLERANTIE

Naomi Schmitt, RADBOUD UNIVERSITEIT NIJMEGEN

GEERT GROTE ALLIANTIE

—
DEVENTER UNIVERSITAIRE PERS

GEERT GROTE PEN

GENOMINEERDEN 2012:

- *Lorenz Boeckhorst* (Radboud Universiteit Nijmegen) – WINNAAR
- *Kris Goffin* (Universiteit van Antwerpen)
- *Elise Kuylen* (Universiteit van Antwerpen)
- *Jasper Meijerink* (Erasmus Universiteit Rotterdam)
- *Naomi Schmitt* (Radboud Universiteit Nijmegen)

JURY 2012

- prof.dr. *Jan Bransen* (Radboud Universiteit Nijmegen)
- prof.dr. *Guy Vanheeswijck* (Universiteit van Antwerpen/Leuven)
- prof.dr. *Bert van Roermund* (Universiteit van Tilburg)
- dr. *Hans Ettema* (Rijksuniversiteit Groningen/ Universiteit Tilburg)
- prof. dr. *René Boomkens* (Rijksuniversiteit Groningen)

GENOMINEERDEN 2011:

- Michiel Meijer* (Universiteit van Tilburg) – WINNAAR
- Gijs van Andel* (Universiteit van Leiden)
- Rob van de Ven* (Universiteit van Tilburg)
- Toni van Gennip* (Radboud Universiteit Nijmegen)
- Michiel Bellon* (Katholieke Universiteit Leuven)

JURY 2011:

- Dr. *Joke Hermsen* (schrijfster en filosofe)
- Prof. dr. *Rudi te Velde* (Universiteit van Tilburg/ Universiteit van Amsterdam)
- Prof. dr. *Paul van Tongeren* (Radboud Universiteit Nijmegen/Katholieke Universiteit Leuven)

nederlandstalige
masterscripties
van
5
jonge
filosofen

HET VERNUFT VAN DE ARTS
LORENZ BOECKHORST, RADBOD UNIVERSITEIT NIJMEGEN
WINNAAR GEERT GROTE PEN 2012

THE POEMS ARE FINDING WORDS FOR US
KRIS GOFFIN, UNIVERSITEIT VAN ANTWERPEN

REPRESENTATIE EN BETEKENIS
ELISE KUYLEN, UNIVERSITEIT VAN ANTWERPEN

HET DENKEN GEDACHT
JASPER MEIJERINK, ERASMUS UNIVERSITEIT ROTTERDAM

DE PRIORITEIT VAN GELIJKE BASISVRIJHEDEN EN
ANDERE ARGUMENTEN VOOR TOLERANTIE
NAOMI SCHMITT, RADBOD UNIVERSITEIT NIJMEGEN

Een groot woord van dank is de Geert Grote Alliantie verschuldigd aan de *prof.dr. Guy Vanheeswijck* (Universiteit van Antwerpen/Leuven), *prof.dr. Bert van Roermund* (Universiteit van Tilburg), *dr. Hans Ettema* (Rijksuniversiteit Groningen/Universiteit Tilburg, mede betrokken bij voorselectie), *prof. dr. René Boomkens* (Rijksuniversiteit Groningen), en *prof.dr. Jan Bransen* (Radboud Universiteit Nijmegen) voor hun bereidheid tot het beoordelen van de shortlist van 10 masterscripties. Daarnaast was een groot aantal proeflezers betrokken bij de voorselectie: *dr. F.J. Dijksterhuis* (Deventer), *mr.dr. Derk Venema* (Nijmegen), *drs. W. Gooyer* (Amsterdam), *dr. J.D.J. Buve* (Deventer), *dr. H. van Kampen* (Wedde), *dr. A.D. Forsten* (Leiden), *dr. J.H.M. Ettema* ('s-Gravenhage). Dank!

Dank,
 firma *Waterman*, voor het beschikbaar stellen van de luxe vulpennen voor inzenders en winnaar, *ir. Martien Yland/MWFY beeld&taal*, voor de brede ondersteuning van het complete GGPen project, *Deventer Universitaire Pers*, voor het mede mogelijk maken van de GGPen-uitgave, *Dr. Clemens Hogestijn*, *drs. Jos Paardekooper*, *Annemieke Brouwer*, *Veronika Simonett*, voor hun culturele bijdragen aan de uitreikingsdag, *medewerkers van de Latijnse School* te Deventer, voor hun uitstekende verzorging van de catering, En natuurlijk dank aan ALLE ALLIANTIE-LEDEN , die met hun donatie de Geert Grote Pen mogelijk maakten.

Voor de uitgave van dit Geert Grote Penboek 2012 stelde de *gemeente Deventer* een wezenlijke subsidie ter beschikking, waarvoor wij de stad bijzonder bedanken.

Wie een groot hart heeft voor de filosofie, voor de Nederlandse taal, voor Geert Grote en zijn inspiratie, nodigen wij uit lid te worden van de Geert Grote Alliantie Deventer. Door steun van velen kan onze Geert Grote Pen jaarlijks worden uitgereikt. Een lidmaatschap kost €50 per jaar. Studenten betalen €12,50. GGP-donaties zijn welkom. Informatie: www.geertgrote-alliantie.nl.

INHOUD

WOORD VOORAF 7

JURYRAPPORT 11

DE MASTERSCRIPTIES

HET VERNUFT VAN DE ARTS 17

LORENZ BOECKHORST, RADBOUD UNIVERSITEIT NIJMEGEN
WINNAAR GEERT GROTE PEN 2012

THE POEMS ARE FINDING WORDS FOR US 67

KRIS GOFFIN, UNIVERSITEIT VAN ANTWERPEN

REPRESENTATIE EN BETEKENIS 131

ELISE KUYLEN, UNIVERSITEIT VAN ANTWERPEN

HET DENKEN GEDACHT 201

JASPER MEIJERINK, ERASMUS UNIVERSITEIT ROTTERDAM

DE PRIORITEIT VAN GELIJKE BASISVRIJHEDEN
EN ANDERE ARGUMENTEN VOOR TOLERANTIE 281

NAOMI SCHMITT, RADBOUD UNIVERSITEIT NIJMEGEN

COLOFON 351

WOORD VOORAF

Even was het weer net als vroeger. Op 29 juni 2012 kwamen in de Latijnse School, die in de middeleeuwen het karakter en de centrumfunctie van Deventer als onderwijsstad bepaalde, vijf jonge Vlaamse en Nederlandse filosofen bijeen: *Elise Kuylen*, *Kris Goffin*, *Naomi Schmitt*, *Lorenz Boeckhorst* en *Jasper Meijerink*, allen genomineerden voor de Geert Grote Pen. Hun masterscripties behoorden volgens een zeer gewaardeerde jury tot de beste filosofische afstudeerwerken in moedertaal. Aan het eind van de geanimeerde middag mocht **Lorenz Boeckhorst** van de Radboud Universiteit Nijmegen de **Geert Grote Pen 2012** ontvangen uit handen van juryvoorzitter prof.dr Jan Bransen. De winnende scriptie *Het Vernuft van de Arts* mag worden gezien en gelezen evenals de werken van de overige genomineerden. Het complete juryrapport gaat aan de publicaties vooraf.

De Geert Grote Pen, een jonge scriptieprijs voor de academische filosofie, verbindt drie klassieke ideeën. Ten eerste brengt de Pen een ode aan de Deventer denker en wetenschapper Geert Grote (1340-1384), ten tweede geeft hij een podium – ‘live’ in de Latijnse School en op papier – aan jonge denkers in moedertaal en ten derde breekt hij een lans voor het gebruik van de moedertaal in de geesteswetenschappen in het algemeen.

De moedertaal raakt in de verdrukking. Wie al een tijdje meeloopt in de universitaire wereld weet dat het al dan niet gebruiken van de moedertaal in met name de geesteswetenschappen de gemoederen in meer of mindere mate bezighoudt. De laatste vijftien jaar is een Angelsaksische hogesnelheidstrein op rondreis door de Lage Landen en wagon na wagon wordt aangehaakt; vanaf vertrekpunt Maastricht van Jo Ritzen koppelden in ieder geval Rotterdam en Tilburg volledig aan en de glimmende trein lijkt steeds meer verleidelijke voordelen te willen bieden aan zijn reizigers. Studenten stappen veelal moeiteloos in. Wie wil er nu niet meegaan met de vaart der volkeren en zich voorbereiden op zijn grote reis de wereld rond? Het Engels, het Latijn van de wereld van nu, verzorgt de uitwisseling en er is niemand die dit tegensprekt.

Een man van de wereld, geboren tussen bomen en bos, bezocht met zijn grootsteeuwe echtgenote een weekend lang het zonnige Parijs. Het eerste wat de vrouw opviel was de prachtige architectuur van het Musee d’Orsay; de aandacht van de man in kwestie ging echter meteen uit naar de kastanjabomen, die hier in Parijs al in bloei stonden en in Nederland nog niet.... Onze eigen biotoop, ons mini-cultuurlandschap, nemen we mee in ons denken en in onze blik op de werkelijkheid. Zo bepaalt ook de cultuur van ons land,

hoe grensoverschrijdend we in ons latere leven ook zijn, onze visie op de wereld, een blik die ook weer een verrijkende en verfrissende andere kijk op de wereld van anderen geeft. We nemen onszelf steeds mee en dat is maar goed ook.

Die werkelijkheid om ons heen weerspiegelt zich ook in onze taal. Vanaf ons eerste voelen, proeven en denken binden woorden zich aan onze ervaringen: er ontwikkelt zich een unieke moedertaal, waarmee we onze eerste ontdekkingen leren benoemen, onze verwondering uitdrukken, grappen leren maken, boosheid verwoorden, nuanceren; van lieverlee verankeren zich honderden, duizenden, woorden in ons lijf; gevoel en taal komen juist in die eerste levensjaren bij elkaar, taal en gevoel raken elkaar. Dit unieke taalgevoel blijft onderdeel van onze bagage, ook als we ons bezighouden met de wetenschap, waarbij alles draait om het rationele en het objectieve. De taal van onze creativiteit begeleidt ons door het doolhof van al wat maar meetbaar en tastbaar is. En juist die taal met rijke woordenschat helpt ons de aloude retorische uitgangspunten van *overtuigen* en *beroeren* tot volle wasdom te laten komen. We willen met ons uiteindelijke verhaal begrepen worden, aandacht trekken, maar vooral inspireren, omdat die ene wezenlijke aangeklede boodschap, die onszelf zo boeit, het waard is ook anderen te boeien. Ook in de werkelijkheid van alledag na onze studie zullen we toch met name in de moedertaal – we hebben het hier over Nederland en het Nederlands – onze medemensen moeten aanspreken en ook raken: in de rechtbank, in bedrijven en non-profit-instellingen, in besturen, bij de krant, in de klas, ja zelfs tot in de spreekkamer van het ziekenhuis.

Dit brengt ons op het tweede streng van de Geert Grote Pen: de filosofie. De filosofie, aan welke wetenschappelijke discipline dan ook verbonden, probeert zowel de innerlijke als de uiterlijke wereld te doorgronden en houdt zich met wezenlijke vraagstukken bezig. Het is niet ondenkbaar dat de vragen: wie? wat? waarom? waartoe? door de eeuwen heen in moedertaal zijn gesteld. Sommige filosofen menen zelfs dat filosoferen allen maar kan plaatsvinden in je moeders taal, zelfs de grammaticale opbouw die is aangeleerd zou bepalend zijn voor je denken. De mogelijke antwoorden op de wie-wat-waarom-vragen bereikten ons door de tijd heen in alle kleuren. Rousseau dacht op zijn manier in het Frans vanuit zijn wortels, die waarlijk anders waren dan de roots van Hume of Charles Taylor, laat staan van die van de klassieke filosofen. Tja... kunnen we dan eigenlijk wel Rousseau lezen in het Engels? Het kan, maar ik vergelijk het resultaat graag met sheriff John Wayne die op een uitgestrekte Noord-Amerikaanse vlakte aan een voorbijganger met cowboyhoed de vraag stelt: 'Was machen Sie da?' Je denkt meteen: hier klopt iets niet..ook al kijk je de film wel uit, omdat je nu eenmaal wilt weten over de held en de schurk, over het goed en het kwaad. Hoe dan ook, de filosofie is bij uitstek een wetenschap waarbij de formulering van je gedachten cruciaal is en waarbij het idioom van je moedertaal je op weg kan helpen naar het juiste spel van denken in taal. De taal van je biotoop dient daarom gekoesterd en mag niet zonder meer worden ingehaald door een snelle HSL Maastricht-Tilburg-Rotterdam – Brussel.

En dan Geert Grote, naar wie de Pen is vernoemd. Hij is meer dan 'de held van de dag'. Het frappante van onze getalenteerde Deventer denker, zelfleerling van de Latijnse School

in zijn geboortestad, is juist dat hij in de 20ste en 21e eeuw kan bogen op aanhang vanuit vele denkrichtingen. Katholieken, protestanten, humanisten, antroposofen, de mensen van het vrije woord in het algemeen, iedereen ziet iets in hem. Geert Grote zette in zijn tijd nieuwe sporen uit voor wat zou uitgroeien tot de *Moderne Devotie*, een Europese beweging die zich niet langer wilde inlaten met ‘veruiterlijking en oppervlakkigheid’, maar die het sein op groen zette voor ‘de innerlijkheid’. Weliswaar richtte Geert destijds zijn pijlen in eerste instantie op de praktijken van de geestelijk leiders van toen, maar het is duidelijk dat ieder van ons in de moderne tijd wel een voorbeeld kan bedenken van ongewenste oppervlakkigheid en de uitwassen daarvan...

Voor de empathische Geert Grote vormde het innerlijk van de mens het onomstotelijk uitgangspunt en in het verlengde daarvan werd hij geboeid door ‘de taal van de innerlijkheid’, de moedertaal. Geert Grote maakte als een van de eerste Middeleeuwen Latijnse teksten voor een breed publiek toegankelijk en de nieuwste ideeën in op het gebied van het opvoeding en onderwijs kregen binnen de *Moderne Devotie* gestalte. De Pen speelt een hoofdrol in dit verhaal. De lekenbroeders in de kring van Geert Grote verdienden in Deventer schrijfateliers de kost met ambachtelijk kopieerwerk – in het Latijn en in het Middelnederlands – voor de uit te geven boekwerken en zij kregen al gauw de naam de ‘broeders van de penne’. Leerlingen van de Latijnse School verrichtten kopieerarbeid in de schrijfateliers van deze broeders: dit was vormend, bevorderde de schrijfvaardigheid en leverde een aardige zakcent op voor de ‘studenten’.

Ziehier het stramien voor de Geert Grote Pen . In de 21e eeuw betreden Pen-kandidaten ‘van ver’ een middeleeuws speeltoneel met een hoge graad van actualiteit. Jonge denkers presenteren zich in de voetsporen van de oude.

De Geert Grote Alliantie weet zeker dat de Nederlandstalige pennenstreken van deze vijf ‘starters’, winnaar en genomineerden, in goede en vruchtbare aarde zullen vallen bij een publiek, geïnteresseerd in filosofie, de Nederlandse taal en Geert Grote. De bundel *Geert Grote Pen 2012* bevelen wij van harte bij u aan.

Corrie Dolmans, voorzitter Geert Grote Alliantie Deventer

Deventer, juni/september 2012.

Dames en heren, genomineerde kandidaten, familie, vrienden, bekenden en andere belangstellenden,

Het is mij een eer en een genoegen om als voorzitter van de jury de Geert Grote Pen 2012 te mogen uitreiken aan.....

Ja, ging dat maar zo gemakkelijk. Kon je maar, als in een slecht-nieuws-gesprek, direct met de bittere pil beginnen. Maar voor één van de genomineerden wordt dit een goed-nieuws-gesprek, en voor haar, of hem, is het later – terugkijkend – een aangenaam geschenk dat ik de spanning langzaam probeer op te bouwen. Ik mag de prijs uitreiken aan... aan de schrijver van de beste in de Nederlandse taal geschreven masterscriptie op het terrein van de filosofie.

Dat is een breed terrein, filosofie. Filosofen bemoeien zich overal mee. Wij hebben scripties gelezen over de manier waarop artsen tot een diagnose komen, over de existentiële crisis van twintigers die niet weten wat zij met hun leven aan moeten, over de privacyproblematiek rondom het verstrekken van persoonsgegevens, over het transcendente dat doorklinkt in wat kunst probeert te verwoorden, over de grenzen van tolerantie als een politiek-ethisch ideaal, over de betekenis van Kants ethiek voor de wenselijkheid van strafvervolgning, over de continuïteit in Kants ontwikkeling van de transcendentale deductie tijdens zijn zwijgzame jaren, over autonomie als opvoedingsideaal en de vragen die dat oproept als je met Levinas de urgentie gewaar wordt van ons morele bewustzijn van de ander, en over artistieke representatie en het onderschatte licht dat Gadamer's kunstfilosofie daarop werpt. En dan heb ik alleen nog maar een deel van de onderwerpen genoemd. Filosofie waaiert duidelijk uit in alle mogelijke richtingen.

Er is in deze scripties, traditiegetrouw, de worsteling met het werk van grote denkers. Ik noemde Kant, Gadamer en Lévinas al. Die worsteling betreft niet alleen de interpretatie van dit werk in zijn interne samenhang, maar ook de reconstructie van de betekenis van dit werk voor actuele kwesties. Die kwesties zijn filosofisch van aard maar zij houden zich tegenwoordig meer en meer op in een kluwen van problemen waarmee ook beleidsmakers en met name vakwetenschappers zich uitgebreid bezighouden. De ontwikkeling is duidelijk: filosofen moeten zich steeds meer mengen in discussies met wetenschappers. Dat zien we ook in de ingezonden scripties waarvan een aanzienlijk deel geschreven is in het kader van een master 'Wijsbegeerte van een bepaald wetenschapsgebied'. Dat maakt het werk voor de jury niet gemakkelijker, maar wel interessanter. Het lijkt voor de academische wijsbegeerte bovendien een goede en terechte ontwikkeling, een ontwikkeling waarbij de Geert Grote Pen aansluit. Met deze prijs komt de filosofie immers naar buiten: zij laat buitenstaanders zien dat de filosofie ons iets te zeggen heeft. In het Nederlands, wel te verstaan.

Hoe belangrijk is dat Nederlands voor de filosofie? Zijn er kwesties waarover wij alleen in onze moedertaal kunnen nadenken? Onwaarschijnlijk. Maar de rijkdom van onze alledaagse taal biedt filosofen wellicht wel mogelijkheden die onder druk komen te staan in

Lorenz Boeckhorst (1984) studeerde biologie en wijsbegeerte van een bepaald wetenschapsgebied aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Vanaf september 2012 is hij werkzaam als promovendus binnen het domein van de ethiek van medische technologie aan het UMC St. Radboud.

lmfboeckhorst@gmail.com

**HET VERNUFT
VAN
DE ARTS**

LORENZ BOECKHORST

WINNAAR GEERT GROTE PEN 2012

INTRODUCTIE

Abstracte begrippen en onbekende natuurverschijnselen werden in de oudheid via mythische verhalen begrijpelijk gemaakt. Daarin kregen zij de vorm van helden, goden of monsters, die als veroorzakers van raadselachtige gebeurtenissen werden beschouwd. Zo bevatten bijvoorbeeld Romeinse en Oudgriekse mythologieën personificaties voor allerlei uiteenlopende zaken, van bliksem tot liefde. Net zoals in de oudheid worden ook in de moderne tijd verhalen gemaakt waarin het raadselachtige gestalte krijgt. Het vernuft is er één van.

Vernuft manifesteert zich niet als god of monster, maar wordt sinds eind negentiende eeuw belichaamd door de detective Sherlock Holmes. Deze detective weet de meest ingewikkelde zaken op te lossen omdat hij, zoals hij zelf beweert in *A study in scarlet*, wetenschappelijk deduceert en analyseert. De pogingen van zijn metgezel Dr. Watson om deze wetenschap in de praktijk te brengen mislukken echter. Dat is niet zo vreemd. In de theorie van de beroemde detective ontbreekt namelijk een essentieel element: hoe doet hij een ontdekking? Hoe krijgt hij een idee? Voor Dr. Watson en de lezer blijft dit ontdekkingsmoment in het denken van Sherlock Holmes onzichtbaar. Immers, Holmes' vernuft leidt tot ideeën wanneer hij zich tijdelijk

heeft teruggetrokken om te roken, viool te spelen of zich bezig te houden met scheikunde.

Sherlock Holmes is bedacht door de huisarts Sir Arthur Conan Doyle, die hem baseerde op zijn mentor, de chirurg Joseph Bell. De wortels van de detective liggen dus in de geneeskunde. De detective en een arts hebben dan ook veel gemeen. Een arts zal net zoals de detective speurwerk moeten verrichten, verklaringen vinden en soms een boosdoener – in de vorm van virus tot toxine - op heterdaad betrappen. Onder invloed van de stroming *Evidence-based Medicine* wordt tegenwoordig van de arts verwacht dat ook hij in zijn werk wetenschappelijk deduceert en analyseert. En ook hier geldt dat, net als bij Sherlock Holmes, een essentieel element in het diagnostisch proces ontbreekt: hoe komt een arts op een idee wat de patiënt zou kunnen mankeren?

De verwetenschappelijking van het medisch-diagnostisch proces negeert het belang van ruimte en aandacht voor het vernuft van artsen, die zij inzetten om ideeën te krijgen en te ontdekken wat er aan de hand is. In deze scriptie wil ik daarom de aandacht vestigen op de grote betekenis die het vernuft van de arts heeft in het diagnostisch proces.

INHOUD

INLEIDING 21

1. ONTDEKKING IN DE DIAGNOSTIEK 25
  - 1.1. De keuze voor het diagnostisch proces 25
  - 1.2. In de ban van rechtvaardiging 26
  - 1.3. Wanneer is een diagnose een ontdekking? 29

2. DE PARADOXEN VAN ONTDEKKING 31
  - 2.1. De deugd als vertrekpunt 31
  - 2.2. Meno's paradox 32
  - 2.3. Meno's uitdaging en het polemisch probleem 33
  - 2.4. Anamnese 36
  - 2.5. Vinden of zoeken 37
  - 2.6. Het proces van herinneren 41

3. DE METHODE VAN ONTDEKKING 43
  - 3.1. Ontdekking door waarneming 43
  - 3.2. Abductie 46
  - 3.3. Instinctief giswerk 50
  - 3.4. Gevolgtrekking naar de beste verklaring 52
  - 3.5. Het denken in analogie 56
  - 3.6. Een overzicht van concepten 58

4. CONCLUSIE 60

LITERATUUR 62

INLEIDING

In deze scriptie staat het proces van ontdekken centraal. Dit onderwerp is tot stand gekomen door een fascinatie met de oorsprong van een goed idee, dat zich dikwijls voor de ontdekker manifesteert als *eureka*-moment of aha-erlebnis. Deze fascinatie nam alleen maar toe, toen ik ondervond dat onderzoek naar ontdekking niet alleen miniem is binnen de wetenschapsfilosofie, maar dat deze zelfs expliciet als niet-epistemologisch wordt betiteld en daarom wordt doorverwezen naar de psychologie.

Wanneer er wordt gesproken over ontdekking wordt er meestal gedacht aan de plotselinge ingevingen van grote wetenschappers. In de verhalen achteraf bundelen wetenschappers hun ingeving in één intens moment, waarop alles op zijn plek viel. Er zijn talloze verhalen over dergelijke ontdekkingen. Zo levert bijvoorbeeld een vallende appel Isaac Newton het inzicht voor zijn theorie over zwaartekracht. Archimedes kwam op het idee van de naar hem vernoemde wet op het moment dat hij in bad stapte. “Eureka! Eureka!” roepend, rende hij in zijn haast zelfs naakt naar buiten, zo graag wilde hij zijn vondst delen met heel Syracuse. In het geval van Friedrich Kekulé zorgde een droom voor de ingeving. Hij beweert zijn ontdekking van de benzeenring te danken te hebben aan een droom over een ouroboros, een slang die in zijn eigen staart bijt. Iets zien gebeuren, iets ondervinden of erover dromen: een wetenschappelijke doorbraak komt tot stand door een ontdekking, die zich – voor de ontdekkende althans – uit in een plotseling verkregen inzicht.

De ontdekking, het op een idee komen dat uiteindelijk uitmondt in een hypothese of theorie, werd door de filosoof Hans Reichenbach scherp gescheiden van de rechtvaardiging van theorieën. Hij plaatste deze processen in wat hij de ‘context van ontdekking’ en de ‘context van rechtvaardiging’ noemt.¹ Volgens hem is alleen de context van rechtvaardiging logisch te noemen, omdat uitspraken binnen deze context een analyseerbare samenhang vertonen met de relatie tussen feiten en theorie.² Anders gezegd is het dus mogelijk een rationele constructie te geven van een geldige rechtvaardiging op basis van de gegeven theorie en feiten. Lijnrecht tegenover deze context van rechtvaardiging staat de context van ontdekking. Deze context van ontdekking zou niet gevangen kunnen worden in logische regels. “Het proces van ontdekking ontsnapt aan de logische analyse”, schrijft Reichenbach, “er zijn geen logische regels waarmee een ‘ontdekkingsmachine’ zou kunnen worden gebouwd die de creatieve functie van het genie over zou nemen”.³ Op basis van soortgelijke gedachten is de context van ontdekking expliciet vermeden door

1 Reichenbach 1938: 6-7, 381-382.

2 Reichenbach 1951: 231.

3 “The act of discovery escapes logical analysis; there are no logical rules in terms of which a ‘discovery machine’ could be constructed that would take over the creative function of the genius.” Reichenbach 1951: 231. Zie ook Medawar 1969: 42-43.

Kris Goffin (1989) studeerde wijsbegeerte aan de Universiteit van Antwerpen en specialiseerde zich daar in de filosofie van Cultuur en Metaphysica. Hij behaalde recentelijk aan de Katholieke Universiteit Leuven een predoctorale onderzoeksmaster.

goffin.kris@gmail.com

THE POEMS
ARE FINDING WORDS FOR US

*Charles Taylor
over subtielere talen,
epifanische kunst en transcendentie*

KRIS GOFFIN

INHOUD

0. INLEIDING 71

1. TAYLORS HERMENEUTISCHE ETHIEK 73

- 1.1. Morele ontologie: is Taylor een metafysicus? 73
  - 1.1.1. *De afwijzing van de epistemologie* 73
  - 1.1.2. *Morele ontologie* 74
- 1.2. Hermeneutische ethiek 76
- 1.3. Het moderne zelf: van hermeneutiek tot zingeving 78
  - 1.3.1. *Het moderne zelf* 78
  - 1.3.2. *Het moderne zelf* 80
- 1.4. Vrijheid en authenticiteit: is Taylor een communitarist? 82
  - 1.4.1. *Vrijheid en authenticiteit* 82
  - 1.4.2. *Is Taylor een communitarist?* 84

2. WAT IS WAARHEID? 86

- 2.1. Het hermeneutisch waarheidsconcept 86
- 2.2. Het Rorty – Taylor debat 87
- 2.3. Intern realisme 89
- 2.4. *Moral sources* en transcendentie 91
- 2.5. Het transcendente: intern of extern? 94

3. TAYLORS TAALFILOSOFIE: HET HAMANN-HERDER ACCOUNT 96

- 3.1. Interne realiteit als taal 96
- 3.2. Taal en de menselijke natuur 96
- 3.3. Taal als betekenisconstitutie 98
  - 3.3.1. *HLC vs. HHH* 98
  - 3.3.2. *Taal als medium voor authentieke betekenis* 99
  - 3.3.3. *Taylors Herder: taal gebonden aan cultuur* 100
  - 3.3.4. *Bevat kunst evenveel waarheid als wetenschappelijk proza?* 102
- 3.4. Taal van het transcendente 103

4. SUBTLER LANGUAGES EN KUNST 104

- 4.1. Epifanische kunst als subtielere taal 104
- 4.2. Kunstgeschiedenis als geschiedenis van morele bronnen 106
  - 4.2.1. *Romantiek als expressivistische wende* 107
  - 4.2.2. *Postromantische kunst* 108
  - 4.2.3. *Epifanische kunst in de twintigste eeuw* 109
- 4.3. Kunst en religie 111

5. EXPRESSIVISME ZONDER RELATIVISME? (KRITISCHE KANTTEKENINGEN) 113

- 5.1. Een nieuwe expressivistische godsdienstfilosofie 114
- 5.2. Waarom is transcendentie noodzakelijk? 116
- 5.3. De validiteit van het BA-principe 120

6. CONCLUSIE 124

BIBLIOGRAFIE 126

ABSTRACT 129

De Canadese cultuurfilosoof Charles Taylor (1931) heeft veel lof ge oogst met zijn twee hoofdwerken *Sources of the Self*¹ en *A Secular Age*². Naast geprezen te worden voor zijn filosofische beschouwingen over de moderne cultuur, kreeg Taylor ook kritiek te verduren. De twee voornaamste punten van kritiek op Taylor zijn dat hij vooral descriptief te werk gaat en een eigen standpunt schuwt en dat zijn verdediging van katholiek geïnspireerde transcendentie in schril contrast staat met zijn genuanceerder cultuurfilosofisch onderzoek (of populair uitgedrukt: ‘Hoe kan een hedendaags filosoof het katholicisme nu verdedigen?’).

Beide houdingen zijn ongenueanceerd. Ik ben van oordeel dat Taylors originaliteit in het feit ligt dat hij naar een manier zoekt om betekenis, zinvolheid en transcendentie in de hedendaagse context te articuleren zonder hiermee terug te keren naar een premodern katholicisme. De centrale notie in Taylors positie lijkt me zijn “*subtler language*” te zijn die in de secundaire literatuur vaak genegeerd of oppervlakkig behandeld wordt.

De onderzoeksvraag van deze thesis is dan ook: wat bedoelt Charles Taylor met “*subtler language*” en “*epiphanic art*”? Of concreter: hoe ziet hij de relatie tussen kunst en transcendentie? En op welke manier kan, vanuit dit standpunt gezien, transcendentie vandaag begrepen worden?

Deze notie transcendentie moet echter niet op de traditionele manier begrepen worden. Taylor probeert geen klassieke metafysica uit te werken; deze heeft hij immers volledig afgewezen in zijn bekende paper “*Overcoming Epistemology*”³. De transcendentie wordt niet geplaatst in een metafysische raamwerk maar maakt deel uit van wat Taylor “*morele ontologie*” noemt. Het opzet van deze morele ontologie is zoeken naar een verhelderende verwoording van wat goed en belangrijk is; deze verwoording drukt ook de aard en positie van het mens-zijn uit. Vandaar dat het eerste hoofdstuk van deze thesis eerst de basisgedachten van Taylors morele ontologie en hermeneutische ethiek in kaart brengt.

De volgende uitdaging die verschijnt bij het uitwerken van het eerste deel is te achterhalen hoe Taylor waarheid begrijpt. Hij verzet zich immers tegen zowel het naturalisme en de correspondentietheorie die veel analytische filosofen aanhangen, als tegen het relativisme waarin vele denkers van de continentale traditie lijken uit te monden. De vraag is dan hoe Taylor de werkelijkheidswaarde van ethische concepten en transcendentie begrijpt zonder terug te vallen in een klassieke metafysica. Het intern realisme is de positie die Taylor hierbij inneemt.

1 Taylor, Charles, *Sources of the Self. The Making of the Modern Identity*, Cambridge: Harvard University Press, 1989. (Voortaan afgekort als SS.)

2 Taylor, Charles, *A Secular Age*, Cambridge - London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2007. (Voortaan afgekort als SA.)

3 Taylor, Charles, “*Overcoming Epistemology*”, in: *Philosophical Arguments*, Cambridge: Harvard University Press, 1995, p. 1-19.

Elise Kuylen (1990) behaalde in 2011 haar titel van Master in de Wijsbegeerte aan de Universiteit Antwerpen. Momenteel rond zij een studie Literatuurwetenschappen af aan de Katholieke Universiteit Leuven. Haar onderzoek richt zich voornamelijk op filosofie van de kunst, met speciale aandacht voor de beeldende kunsten en het probleem van de representatie. In de toekomst zou zij deze onderwerpen graag verder onderzoeken. Met name zou zij dieper willen ingaan op de mogelijke toepassingen van recente ontwikkelingen in de filosofie van de perceptie binnen de kunstfilosofie.

elisekuylen@hotmail.com

REPRESENTATIE EN BETEKENIS

*Een plaats voor Gadamer
in het
hedendaagse representatiedebat?*

ELISE KUYLEN

INTRODUCTIE

Wanneer we een schilderij bekijken, lijkt het vaak vanzelfsprekend, dat daarop iets afgebeeld staat. Meestal herkennen we zonder problemen de figuren die erin weergegeven worden en ook in het geval van abstracte kunstwerken duurt het niet lang, vooraleer onze verbeelding ook daarin herkenbare figuren meent te kunnen onderscheiden. We moeten ons zelfs inspannen om de figuren in zo'n schilderij te vergeten en ons op de loutere vormen, kleuren of schildertechniek van het kunstwerk te concentreren.

Toch is dit alles niet zo vanzelfsprekend als het lijkt. Over de precieze mechanismen die het enerzijds voor de kunstenaar mogelijk maken herkenbare figuren in een kunstwerk af te beelden, en die anderzijds de toeschouwer in staat stellen deze figuren te herkennen, is heel wat nagedacht. In de hedendaagse kunstfilosofie kan men met betrekking tot deze vraag naar de representatie in de kunst twee belangrijke stromingen onderscheiden. Aan de ene kant zijn er die denkers die menen dat picturale representatie in grote mate vergelijkbaar is met een taal. Volgens deze zogenaamde symbooltheorie van representatie moet men dus eerst deze taal onder de knie krijgen, vooraleer men in staat is te zien wat in een bepaalde afbeelding gerepresenteerd is. Aan de andere kant van de discussie staan die denkers die een perceptietheorie van representatie verdedigen. Zij menen dat het antwoord op

de vraag naar picturale representatie in de eerste plaats gezocht dient te worden in de manier waarop wij naar zulke representaties kijken. Afbeeldingen, zo menen zij, zijn immers in de eerste plaats een visuele aangelegenheid. Men dient dan ook de perceptie te onderzoeken om tot een beter begrip van representatie te komen.

Dit zijn, kort gesteld, de twee belangrijkste theorieën die vandaag het debat omtrent representatie in de kunst beheersen. In wat volgt, zal ik deze theorieën van naderbij bekijken. Daaruit zal echter blijken dat beide theorieën er niet geheel in slagen de vraag naar de picturale representatie in de kunst te beantwoorden. Meer bepaald verliezen zij uit het oog dat het hier om representaties in kunstwerken gaat, die precies in die kunstwerken hun betekenis krijgen en bovendien ook aan deze kunstwerken betekenis verlenen. Ik meen dat juist in dit aspect een interessante invalshoek ligt van waaruit we de vraag naar de picturale representatie in de kunst zouden kunnen beantwoorden. Daarom zal ik hier tegenover de hedendaagse representatietheorieën het gedachtegoed van de hermeneutische filosoof Hans-Georg Gadamer plaatsen. Aan de hand van zijn begrip van representatie zou ik graag het bovengenoemde aspect van afbeeldingen in de kunst belichten en op die manier misschien tot een beter begrip van deze vorm van picturale representatie komen.

INHOUD

0.	INLEIDING	135
0.1.	Het hedendaagse representatiedebat	136
0.2.	Gadamer – Waarom Gadamer?	142
1.	DE REPRESENTATIE IN HET KUNSTWERK ALS SYMBOOL?	148
1.1.	Goodman: representatie als propositie?	148
1.1.1.	Goodman en het concept van gelijkenis	149
1.1.2.	Herkenning als vertrouwdheid	152
1.1.3.	Beeldtaal als taal? Kunst als wetenschap?	155
1.2.	Gadamer: representatie als re-presentatie	159
1.2.1.	De representatie als re-presentatie	160
1.2.2.	De onvertaalbare taal van het kunstwerk	160
1.2.3.	Gadamers herwaardering van de allegorie	162
1.3.	De representatie als symbool?	164
1.3.1.	Het symbool als samengaan van verschijning en betekenis	164
1.3.2.	Teken, symbool en artistieke representatie	165
2.	DE REPRESENTATIE ALS VISUELE AANGELEGENHEID	167
2.1.	De visuele ervaring als verklaring voor de artistieke representatie	167
2.1.1.	De herontdekking van het visuele binnen de representatietheorie	167
2.1.2.	Het probleem van de naturalisering van de perceptie	168
2.1.3.	Seeing-as, seeing-in: de bewustwording van het oppervlak	171
2.2.	De wereld als model voor de representatie?	174
2.2.1.	Herkenning als Wieder-erkennung	174
2.2.2.	Een veranderde verhouding: de representatie als model voor de wereld?	177
3.	TRADITIE, INTERPRETATIE EN BETEKENIS	179
3.1.	Goldman: de intentie van de kunstenaar als basis voor de betekenis van de representatie	179
3.1.1.	De herintroductie van de visuele gelijkenis door Alan Goldman	179
3.1.2.	De intentie als basis voor betekenis	180
3.1.3.	Het begrip van de intentie van de kunstenaar schiet tekort	182
3.2.	Re-presentatie en interpretatie	183
3.2.1.	Een dubbele Nicht-Unterscheidung	183
3.2.2.	Mimesis als herhaalde interpretatie	184
3.2.3.	Interpretatie als reconstructie en integratie	186
3.3.	Beeldtaal en traditie	188
3.3.1.	De gemeenschap voorziet in een beeldtaal	189
3.3.2.	Het probleem van de modernistische kunst	190
4.	CONCLUSIE: PERSPECTIEF EN BETEKENIS	192
	BIBLIOGRAFIE	197

INLEIDING

Het is vandaag in feite niet vanzelfsprekend om de vraag naar de representatie te stellen, wanneer men het over kunst wil hebben.¹ Dat alle kunst in essentie representatie is, is immers een veronderstelling die al lang niet meer zo natuurlijk is als ze dat bijvoorbeeld tijdens de Renaissance of tijdens de 18^e eeuw nog wel was. Op welke manier een begrip als representatie ons nog iets over abstracte of conceptuele kunstwerken kan vertellen, is niet meteen duidelijk.² Begrippen als ‘expressie’, ‘provocatie’ of ‘communicatie’ lijken dan veel meer geschikt om de kern van de betekenis van deze kunstwerken bloot te leggen. Het is misschien ook daarom dat tijdens de twintigste eeuw representatietheorieën van het toneel van de kunstfilosofie verdwenen en vervangen werden door bijvoorbeeld expressietheorieën, die veel beter in staat leken te zijn om de inhoud en betekenis van bovengenoemde kunstvormen te kunnen vatten.

Toch werden sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw weer theorieën geformuleerd, die opnieuw de vraag naar de *representatie* in het kunstwerk stelden. Vandaag staan verschillende van deze theorieën tegenover elkaar in een debat over de picturale representatie in de kunst. Het is dit hedendaagse debat dat ik hier zou willen bespreken. Men lijkt er opnieuw van overtuigd te zijn dat een onderzoek naar de representatie ons iets over het kunstwerk kan vertellen, en dat het daarom de moeite waard is binnen de kunstfilosofie de vraag naar de representatie te stellen. Dat is ook wat Hans Maes lijkt te willen verdedigen wanneer hij in zijn artikel “Wat is een afbeelding?”³ de Britse filosoof Malcolm Budd aanhaalt:

-
- 1 De term ‘representatie’ kan binnen de kunstfilosofie vele betekenissen hebben. Het is echter mijn bedoeling hier specifiek de picturale representatie, dus de representatie zoals die plaatsvindt in de beeldende kunsten, te onderzoeken. Hoewel men dus ook de vraag naar de representatie in de muziek, de podiumkunst of de literatuur kan stellen, doe ik dat hier niet. Mijn bekommernis in deze thesis is enkel de representatie in de beeldende kunsten, en de manier waarop deze betekenis kan overbrengen.
  - 2 Er zijn natuurlijk nog vele andere, nog moeilijkere gevallen, zoals bijvoorbeeld readymades. Net als bij abstracte of conceptuele kunstwerken is het niet duidelijk of en op welke manier deze tot de categorie van picturale representaties gerekend kunnen worden. Dit raakt in feite aan het probleem van de extensie van representatie, hetwelk eveneens een belangrijk probleem binnen het representatiedebat vormt. De vraag naar de extensie van representatie behandelt wat wel, en wat niet, tot de categorie van picturale representaties gerekend kan worden. Met name sinds de opkomst van de abstracte en van de conceptuele kunst houdt deze vraag een moeilijk op te lossen probleem binnen de kunstfilosofie in. Het is immers moeilijk, met de bovengenoemde kunstvormen in het achterhoofd, om tot een vastomlijnde definitie van artistieke representatie te komen. Hoewel ik in het vervolg van deze thesis nog zal ingaan op de manier waarop Gadamer met dit probleem, dat de modernistische kunst aan het denken over representatie stelt, omgaat, zal daarop niet het zwaartepunt van mijn onderzoek komen te liggen. Ik ga er hier daarom ook niet dieper op in.
  - 3 Maes, Hans, “Wat is een afbeelding? Een inleiding tot de hedendaagse afbeeldingstheorieën”, in *Esthetica. Tijdschrift voor Kunst en Filosofie*, < <http://www.estheticatijdschrift.nl> >, geraadpleegd: 7 april

Meine Absicht ist zu untersuchen, wie viel die Vernunft a priori erkennen kan und wie weit sich ihre Abhängigkeit von der Belehrung der Sinne erstrecke. Welches also die Grenzen sind, über die sie ohne Beyhülfe der Sinne nicht hinausgehen kan. Dieser Gegenstand ist wichtig und groß, denn er zeigt dem Menschen seine Bestimmung mit der Vernunft.

Immanuel Kant, *Reflexion* 5013.

Jasper Meijerink (1982) studeerde na het behalen van zijn VWO diploma Commerciële Economie en Docent Muziek. In 2006 studeerde hij af, waarna hij een studie Wijsbegeerte startte aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Deze studie combineerde hij met een deeltijdbaan als organisatieadviseur, waarin hij het filosofische gedachtengoed toepaste in het hedendaagse bedrijfsleven. Gedurende zijn studie heeft Jasper zich toegelegd op wijsgerige antropologie. In 2009 verdedigde hij zijn bachelorthesis over de mensbeelden van Jean-Paul Sartre en Immanuel Kant, getiteld *Kant & Sartre: De aporetische ander*. In de masterfase specialiseerde Jasper zich verder in het denken van Immanuel Kant. In zijn meesterproef *Het denken gedacht* (2011) maakt hij een reconstructie van de totstandkoming van de crux van Kants denken: de transcendentale deductie van de verstandscategorieën in de *Kritik der reinen Vernunft*. Jasper is momenteel werkzaam in het bedrijfsleven en hoopt dit in de toekomst te combineren met een gastdocentschap filosofie.

jaspermeijerink@hotmail.com

HET DENKEN GEDACHT

*Kants stille decennium en zijn ontwikkeling
van een transcendente deductie*

JASPER MEIJERINK

INHOUD

VOORWOORD 205

0 INLEIDING 207

1. DE FYSIOLOGIE VAN HET MENSELIJK VERSTAND: KANTS VOORLOPERS 208

- 1.1. Kant als ‘Aufheber’ van tegenstellingen 208
- 1.2. Causaliteit in de achttiende- eeuwse metafysica 212
  - 1.2.1. Het principe van opeenvolging 214
  - 1.2.2. Het principe van co-existentie 215
- 1.3. De invloed van Leibniz op Kant 215
- 1.4. Kants tijdgenoten tijdens zijn studie 217
- 1.5. Lockes en Humes bijdragen aan Kants ontwikkeling 218

2. KANTS INAUGURALE DISSERTATIE 220

- 2.1. De totstandkoming van de inaugurale dissertatie 220
- 2.2. De argumentatie van de dissertatie 221
  - 2.2.1. De wereld 221
  - 2.2.2. Over de zintuiglijke en de intelligibele wereld 223
  - 2.2.3. De vorm van de zintuiglijke wereld 224
  - 2.2.4. De vorm van de intelligibele wereld 225
  - 2.2.5. Over de methode ter onderscheiding in de metafysica 226
- 2.3. De interpretatie van intellectus 228
- 2.4. Scheiding van werelden: fenomenaal en noumenaal 229
- 2.5. De idealiteit van tijd en ruimte 231

3. HET STILLE DECENNIUM 233

- 3.1. De ontvangst van de ID en de vraagstelling van 1772 234
- 3.2. De briefwisseling met Markus Herz 236
  - 3.2.1. De aankondiging van 1772 236
  - 3.2.2. Het doorlopend uitstel van publicatie 237
  - 3.2.3. Publicatie van een ‘Bändchen’ 238
- 3.3. Intermezzo – Datering en redactie van Kants ‘Reflexionen’ 240
- 3.4. De ontwikkeling van het synthetisch *a priori* 241
- 3.5. De verstandsbegrippen als mogelijkheidsvoorwaarden van ervaring 245
- 3.6. De inventarisatie van de categorieën van het verstand 247
- 3.7. De eenheid van de apperceptie 250

4. EEN VEELVOUD AAN DEDUCTIES 252

- 4.1. Eerste schetsen van een transcendente deductie – De Duisburger Nachlaß 252
- 4.2. De ontdekking van de paralogismen van de zuivere rede 255
- 4.3. Actieve zintuiglijkheid en de transcendente verbeeldingskracht 257
- 4.4. Generale repetitie – Het ‘B12’ notitieblad 260

4.5.	Empirische en transcendentale, objectieve en subjectieve deducties	262
5.	TOT SLOT: KANTS UITEINDELIJKE PUBLICATIE	265
5.1.	De transcendentale deductie in de <i>Kritik der reinen Vernunft</i>	265
5.1.1.	Sectie 1	265
5.1.3.	Sectie 2	266
5.1.3.	Sectie 3	268
5.2.	Het belang van de deductie voor de <i>Kritik der reinen Vernunft</i>	274
5.3.	De continuïteit in Kants filosofie tot 1781	276
	BIBLIOGRAFIE	279

In de laatste jaren van mijn studie filosofie heb ik mij met veel interesse en plezier bezighouden met het denken van Immanuel Kant. Zijn bijna allesomvattende systeem heeft mij vanwege zijn coherentie, overtuiging en verklaringskracht vanaf de eerste kennismaking gefascineerd. Wie Kants filosofie wil doorgronden stuit al snel op de *Kritik der reinen Vernunft*, een omvangrijk werk in zowel thematisch bereik als aantal pagina's. Dit boek heeft in de afgelopen jaren een sterke aantrekkingskracht op mij uitgeoefend, omdat het me voorkwam als een toonbeeld van filosofie als wetenschap: Kant trekt revolutionaire conclusies met vergaande consequenties op basis van krachtige proposities en 'ijzeren logica'.

Ook de moeilijkheid van het werk heeft vanwege de uitdaging die het de lezer biedt mij eerder aangetrokken dan afgestoten. Veel moeilijke passages bleken bij herhaaldelijk en aandachtig lezen best te begrijpen, maar één hoofdstuk leek simpelweg ondoorgrondelijk: dat *Von der Deduction der reinen Verstandesbegriffe*, ook wel de transcendentale deductie genoemd. De scriptie ter afsluiting van de studie was de ideale gelegenheid om deze hardnekkige tekst eens grondig te bestuderen en te analyseren. Toen ik las over de moeizame totstandkoming van deze passage bij Kant zelf, was het besluit tot een nadere studie van deze ontwikkeling snel gemaakt, mede omdat het een mogelijk inzicht in de verschillende elementen van de transcendentale deductie versterkt. Bij aanvang van dit onderzoek was de deductie nog een duistere passage voor mij, en hield ik me vast aan één troostende gedachte: als Kants deductie klopt, en al ons denken via de categorieën van het verstand verloopt, dan moet ook Kants eigen moeilijke systeem via deze elementaire synthetische verbindingen te begrijpen zijn.

De titel *Het denken gedacht* verwijst op drie manieren naar de transcendentale deductie: Allereerst is het *denken* zelf onderwerp van de deductie, omdat Kant door middel van ontleding van de verstandsvermogens laat zien dat de verstandscategorieën noodzakelijk betrekking hebben op objecten voor zover deze gedacht worden. Dat het denken *gedacht* wordt verwijst naar de lange periode 1770-1781 waarin de *Kritik der reinen Vernunft* (en met name de transcendentale deductie) tot stand kwam. In deze periode publiceerde Kant vrijwel niets. Uit zijn notities blijkt echter dat het een van de meest vruchtbare periodes in zijn leven is geweest, omdat zijn gedachten zich snel en op revolutionaire wijze ontwikkelden. Tot slot is het verschil tussen *denken* en *gedacht* er een van temporaliteit, en temporaliteit is de voorwaarde in de transcendentale deductie waaronder de innerlijke zintuiglijkheid, en daarmee de transcendentale eenheid van de apperceptie, mogelijk is.

Ik wil Ger Groot heel hartelijk danken voor de voortreffelijke begeleiding bij het schrijven van deze meesterproef. Zijn vriendelijke aansporingen en aandachtige tussentijdse evaluaties hebben zowel proces als inhoud zeer bevorderd. Wiep van Bunge en Donald Loose dank ik voor hun eindadvies en zitting in de afstudeercommissie. Speciale dank gaat uit

Naomi Schmitt (1983) studeerde Organisationswetenschappen (BSc) aan de Universiteit van Tilburg en Politicologie (MSc) aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Binnen haar master heeft zij gekozen voor de specialisatie Politieke Theorie. Momenteel is zij deeltijd werkzaam bij de Radboud Universiteit, maar hoopt in de toekomst haar onderzoek te kunnen voortzetten.

naomi.schmitt@gmail.com

DE PRIORITEIT VAN
GELIJKE BASISVRIJHEDEN
EN ANDERE ARGUMENTEN
VOOR TOLERANTIE

NAOMI SCHMITT

INTRODUCTIE

Een scriptie schrijven in de filosofie betekent dat je ervoor kiest je te buigen over de relatie tussen ideeën in plaats van feiten (of uitspraken over de werkelijkheid). Ideeën over het ontwerp van de samenleving vormen in het bijzonder het onderzoeks- onderwerp van de Politieke Filosofie. Binnen deze context heb ik mij gericht op de volgende vraag: wat is nu precies de plaats en betekenis van tolerantie in het liberale denken en waar liggen vervolgens de zo veel bediscussieerde grenzen van tolerantie?

Kort gezegd gaat tolerantie over de verhouding tussen het ontwerp van de staat (die van en voor iedereen is) en verschillende, conflicterende ideeën over het goede leven (die echt alleen van en voor jouzelf zijn). Ik denk dat ik met deze thesis beoogde duidelijk te maken dat de vragen “wat is de goede samenleving?” en “wat is de goede manier van leven?” niet per definitie één en hetzelfde antwoord hoeven te hebben. Om eerlijk te zijn heb ik geen definitief antwoord op de laatste vraag. Ik

hoop dan ook dat het mij is gelukt om de lezer niet lastig te vallen met persoonlijke opvattingen over wat al dan niet waardevol moet worden gevonden in het leven. Wat betreft de eerste vraag zou ik willen zeggen dat deze houding ook van de staat mag worden verwacht.

Uit de gemaakte literatuurselectie zal snel blijken dat de strikte en heldere redematies binnen de traditie van de analytische filosofie voor mij een voorbeeld vormden bij het schrijven van deze thesis. Wanneer het gaat over het ontwerp van de staat ben ik nog steeds van mening dat *poetry* niet meer waard is dan *pushpin* en dat de waarde van meningen, overtuigingen en voorkeuren niet wordt bepaald door hoe fraai ze geformuleerd zijn. Toegepast op de bewering van Geert Grote dat kennis altijd ergens toe moet leiden, hoop ik dat ik de lezer hier ook van kan overtuigen. Dat wanneer het de staat betreft retoriek ondergeschikt is aan de logica van gelijkheid, zeg maar.

INHOUDSOPGAVE

1.	INLEIDING	285
1.1.	Het liberalisme, diversiteit en tolerantie: een introductie	287
1.2.	Probleemstelling en doelstelling	290
1.3.	Plan van behandeling	292
2.	DE VEELKLEURIGHEID VAN HET TOLERANTIEBEGRIIP EN HET HEDEN- DAAGSE MAATSCHAPPELIJK DEBAT	294
2.1.	Verschillende invullingen van het tolerantiebegrip	294
2.1.1.	Tolerantie als respect voor het heilige	295
2.1.2.	Tolerantie als respect voor verschillen	296
2.1.3.	Tolerantie als de lof der twijfel	297
2.2.	Het tolereren van een kwaad	298
3.	HET IDEAAAL VAN DE TOLERANTIE: EEN HISTORISCH OVERZICHT	301
3.1.	Erasmus, verdraagzaamheid en het vroege humanisme	302
3.1.1.	Erasmus over tolerantie en de vrijheid van meningsuiting	304
3.2.	Locke en de verlossing van de ander	305
3.2.1.	De tolerantie en intolerantie van Locke	307
3.3.	Tolerantie volgens Spinoza	310
3.3.1.	Spinoza over de menselijke natuur en de deugd	311
3.3.2.	Het werkelijke doel van de politiek: de vrijheid	312
3.4.	De vlucht naar de Verlichting	315
4.	UNIVERSELE VRIJHEID EN GELIJKHEID: LIBERALE TOLERANTIE	316
4.1.	Het liberalisme	317
4.2.	Mill en het utilitarisme	319
4.2.1.	Het fundament van de moraal en het grootste goed	320
4.3.	Mill over autonomie en vrijheid	322
4.3.1.	Mill over de vrijheid van meningsvorming en meningsuiting	323
4.4.	De waterscheiding tussen het verleden en heden: A Theory of Justice	325
4.4.1.	Rawls' kritiek op het utilitarisme en het intuïtionisme	326
4.5.	De prioriteit van het rechtvaardige en ideeën over het goede	329
4.5.1.	Rechtvaardigheid als onpartijdigheid	330
4.6.	Het voorlopige eindpunt van tolerantie: het eerste principe van rechtvaardigheid	333
5.	GRENZEN AAN LIBERALE TOLERANTIE	335
5.1.	Rationele tolerantie in het confessionele en multiculturele tijdperk	336
5.2.	Principiële tolerantie	338
5.2.1.	De gebonden principiële tolerantie van Erasmus, Locke en Spinoza	338
5.2.2.	Ongebonden principiële tolerantie: het eerste principe van rechtvaardigheid	340
6.	CONCLUSIE	345
	BIBLIOGRAFIE	348

1 INLEIDING

In de *Consultatio de bello Turcis inferendo* (1530) zocht Desiderius Erasmus een antwoord op de vraag of het Westen zijn krachten moest bundelen om de Turkse krijgsmacht terug te dringen (Piolon 2008, p.7). Alle christenen riep hij op om inhoudelijk eindelijk eens te gaan leven volgens het ware, humane evangelie: ga niet voorbij aan het feit dat Turken in de eerste plaats mensen zijn (1530/2008, p.37). Erasmus besloot de *consultatio* met een van de eerste versies van het ideaal van tolerantie: “Tenslotte moeten zij die zich niet laten bekeren, de kans krijgen een tijd lang volgens eigen wetten te leven. Via een geleidelijk proces zullen zij één worden met ons” (p.76).

Nadat Erasmus zich een strijdbaar tegenstander van intolerantie toonde, ontwikkelde het tolerantie-ideaal zich verder in een tijd waar onverenigbare opvattingen over het ware, het goede en het schone gewelddadig tegenover elkaar stonden in de vorm van censuur, intimidatie en religieuze vervolging. Gedurende de zestiende eeuw waren zowel de katholieken als de protestanten van mening dat de staat het ware geloof moest vertegenwoordigen en de verspreiding van ketterij in elke vorm diende te onderdrukken. De acceptatie van tolerantie was in dit geval slechts een *modus vivendi*: een strategisch compromis tussen conflicterende groepen, waarbij geen van de betrokken partijen in staat is haar overtuiging aan de ander op te leggen zonder daarvoor een (te) hoge prijs te betalen. De systematische discussie over godsdienstvrijheid die in Europa begon in het tijdperk van het humanisme en de Reformatie, leidde al in de zestiende eeuw tot het ontstaan van wettelijk gefundeerde regelingen met betrekking tot de vreedzame coëxistentie van verschillende godsdiensten onder hetzelfde gezag (Guggisberg 1976, p.177). In tijden waarin iedereen zich tot het ene ware geloof moest bekeren en afwijkende meningen als een absolute gruwel werden ervaren, kon de strategie van tolerantie daarom een hoop bloedvergieten voorkomen.

De scheiding tussen kerk en staat zette zich verder door gedurende de Verlichting; een periode die een omwenteling in het denken over de rol van de staat binnen het religieuze domein inluidde. Zo schreef de Engelse filosoof John Locke in 1689 in *A Letter Concerning Toleration* dat het aardse en het eeuwige twee werelden zijn die niet met elkaar vermengd konden én mochten worden: “The boundaries on both sides are fixed and immovable” (1689/1990, p.32). Tolerantie vormde voor Locke bij uitstek het fundament voor de scheidingsmuur tussen het domein dat ruimte bood voor de zoektocht naar verlossing van de eeuwige ziel en het gebied waarin alle overige aardse taken verricht konden worden. Uit dezelfde tijd stamt het pleidooi voor tolerantie van Baruch de Spinoza, waarin de auteur trachtte aan te tonen dat het in een vrij staatsbestel “(...) een ieder is toegestaan te denken wat hij wil en te zeggen wat hij denkt” (1670/1997, p.424). Het grondbeginsel van de natuurlijke vrijheid van elk individu in de *Tractatus theologico-politicus* (1670) wijst, zoals ook Hans Guggisberg (1976, p.193) opmerkt, al verder en dieper naar de toekomst dan het werk van Locke. Het is echter het werk van John Stuart Mill dat bijna tweehonderd jaar later definitief een

COLOFON

De teksten van de genomineerde masterscripties zijn integraal en redactioneel ongewijzigd in deze publicatie opgenomen.

Redactie: Corrie Dolmans

Vormgeving: Martien Yland – MWFY beeld&taal, Deventer

Lettertype: Quadraat, Quadraat Sans

Deventer Universitaire Pers
Sandrasteeg 8
NL-7411 KS Deventer
0570-600 134
info@deventeruniversitairepers.nl
www.deventeruniversitairepers.nl
ISBN: 978-90-79378-30-2
NUR 730 (Filosofie algemeen)

© 2012 Geert Grote Alliantie
info@geertgrote-alliantie.nl
www.geertgrote-alliantie.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, het zij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Deze publicatie is tevens in druk verschenen,
bij de Deventer Universitaire Pers (november 2012).

Met je Nederlandstalige masterscriptie filosofie genomineerd zijn voor de GEERT GROTE PEN betekent niet alleen “live” optreden in Deventer, maar ook je pennenvruchten presenteren in de GGPen-bundel. Het ambacht en de cultuur van het boek namen immers een prominente plaats in binnen de beweging van de Moderne Devotie, waarvan magister Geert de grondlegger was.

In de bundel GEERT GROTE PEN 2012 geven twee Vlaamse en drie Nederlandse jonge filosofen hun visitekaartje af: Elise Kuylen en Kris Goffin, Naomi Schmitt, Jasper Meijerink en de winnaar van de GGPen 2012, Lorenz Boeckhorst. De laatste opent met HET VERNUFT VAN DE ARTS de reeks van meesterproeven; het complete juryrapport, opgesteld door voorzitter prof. dr. Jan Bransen, gaat aan de scripties vooraf.

De GEERT GROTE PEN betekent in de eerste plaats een ode aan de begaafde Deventer denker en wetenschapper Geert Grote (1340-1384), die als een van de eerste middeleeuwen de 'taal van het volk' gebruikte voor onderwijsdoeleinden. De PEN geeft een podium aan jonge denkers in moedertaal en is pleitbezorger voor herwaardering van de moedertaal in de geesteswetenschappen in het algemeen.

Voor de PEN van 2012 waren bereid te jureren:

- prof. dr. Jan Bransen (Radboud Universiteit Nijmegen)
- prof. dr. Guy Vanheeswijck (Universiteit van Antwerpen/Leuven)
- prof. dr. Bert van Roermund (Universiteit van Tilburg)
- dr. Hans Ettema (Rijksuniversiteit Groningen/Universiteit Tilburg)
- prof. dr. René Boomkens (Rijksuniversiteit Groningen)

Kennis moest altijd ergens toe leiden, vond Geert Grote. Deze bundel brengt u wellicht op gedachten die anders aan u voorbij zouden zijn gegaan. Studenten filosofie nodigen wij uit hun kennis van het komende studiejaar naar ons op te sturen voor de eerstvolgende ontknoping van de academische pennenstrijd in Deventer, de oude ‘stad van geest’.

alliantie.nl

GEERT GROTE ALLIANTIE
www.geertgrote-alliantie.nl
DEVENTER UNIVERSITAIRE PERS
www.deventeruniversitairepers.nl